

Bestemd voor vrijwilligers en vrienden van het museum

redactie:
Sonja Rexwinkel
Berend Enserink

Deze Nieuwsflits bevat een nieuw artikel van onze vrijwilliger Jan Mudde.

*“Een grens is niet wat ons scheidt,
maar waar we elkaar raken.”
Tim Pardijs*

Territoriale grenzen: waardoor zijn die ontstaan?

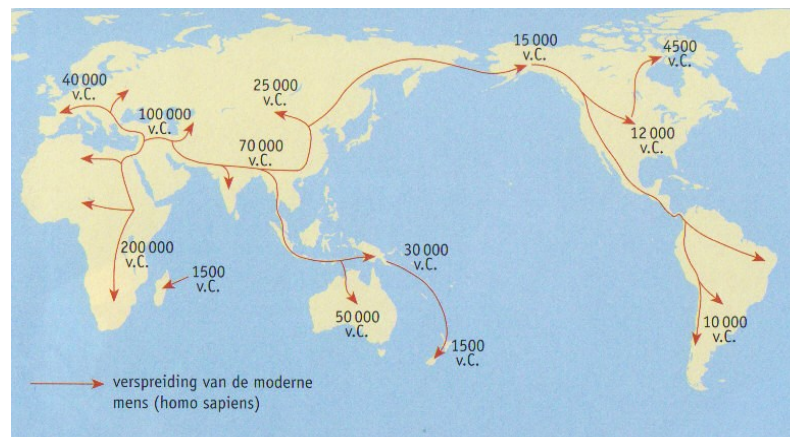
Jan P. Mudde

Het woord “grenzen” lijkt duidelijk en overzichtelijk, maar schijn bedriegt. Het gaat hier om een breed begrip met meerdere betekenissen. Het betreft niet alleen een scheiding in geografisch of territoriaal opzicht, maar het heeft ook te maken met het onderscheid tussen mensen in sociaalpsychologisch, cultureel en godsdienstig opzicht. In dit verhaal richt ik me uitsluitend op de eerste betekenis van grenzen die, vanaf de 19^e eeuw, worden aangeduid als staats- en douanegrenzen. Het ontstaan en de geschiedenis van deze grenzen hebben veel te maken met het ontstaan van de landbouw en met heerszuchtige territoriumdrift, maar (gelukkig) leert de geschiedenis ons ook dat geen enkele grens absoluut en eeuwig is en dat die van karakter kan veranderen.

De Prehistorie

Uit archeologisch onderzoek is gebleken dat de moderne mens, de homo sapiens zich, ongeveer 100.000 jaar geleden vanuit Afrika heeft verspreid over alle continenten. Het waren jager-verzamelaars die als nomaden rondtrokken dus zonder vaste woonplaatsen. Het waren kleine groepen van hooguit honderd mensen en ze bezaten weinig spullen. Mede hierdoor waren hun onderlinge machtsverschillen gering, er waren wel leiders, maar verder was er weinig hiërarchie. Ze trokken rond, op zoek naar voedsel maar van territoriale grenzen was vrijwel geen sprake, ruimte zat.

De ontdekking of uitvinding van de landbouw, rond 10.000 v.C. in het Midden-Oosten, heeft aan deze situatie drastisch een eind gemaakt. Die eerste boeren verbouwden graan en hielden geiten. Dit bracht met

zich mee dat zij aan hun grond gebonden werden, vaste woonplaatsen kregen, hún territorium! Hier bleef het niet bij. Door het voedsel-surplus, als gevolg van die agrarische revolutie, ontstond er ruimte voor het ontwikkelen van allerlei beroepen, om te beginnen pottenbakkers, smeden, timmerlieden, enz. Hiernaast moest men zich kunnen verdedigen, dus ontstond er een militaire kaste (om maar te zwijgen over die van de priesters..) Hierdoor werden verschillen tussen mensen in macht en aanzien, met de hierbij optredende geldingsdrang, steeds groter en die is uitgemonnd in een hiërarchie van (maatschappelijke) lagen, zoals die later - in de middeleeuwen - prominent gestalte heeft gekregen en die in onze samenleving ook nog steeds zichtbaar is.

In ons land zijn, omstreeks 5000 v.C. in Zuid-Limburg, bij Elsloo, de eerste sporen van landbouwers gevonden. Om een akker aan te leggen, kapten de bewoners met bijlen een stuk bos om en branden het kaal. Na het losmaken van de grond kon er worden gezaaid. En net zo als in het zuiden, was toen het oosten van ons land bedekt met dichte loofbossen, terwijl in het lager gelegen westen en noorden moerassen lagen die tijdens de vloed overstromden. Zeer vermoedelijk hebben er in ons land toen niet meer dan enkele duizenden mensen gewoond.

Ook in de Achterhoek zijn er wel enkele sporen van landbouw aangetroffen, die dateren uit de late bronstijd(3000 – 800 v C.), maar van grensconflicten inzake het gebruik van landbouwgrond heb ik geen aanwijzingen gevonden. Van geschreven bronnen is al helemaal geen sprake; de prehistorie eindigde hier pas in, dan wel na, de tijd van de Romeinen (± 50 v.C. – 500 n.C.), die bovendien de Rijn als hun natuurlijke grens hebben aangehouden.

De Middeleeuwen

In deze periode, die duurde van ongeveer 500 tot 1500, krijgt Gelderland (Gelre) inclusief de Achterhoek (al bestond die naam toen nog niet) heel nadrukkelijk de specifieke kenmerken die bij dit tijdperk horen. Het is de tijd van heren en boeren. De eersten waren de landheren, meestal leenmannen, dan wel achter- of zelfs achter-achterleenmannen van de koning of keizer van het Duitse rijk, waar de Lage Landen onder vielen. Één van hen, Otto I, de Grote van Saksen, die rond 950 regeerde, ging ook bisschoppen tot leenman benoemen, want zij hadden officieel geen opvolgers aan wie zij - eigengereid - hun leen(gebied) konden overdragen. Die heren kregen erfelijke titels zoals hertog of graaf en gingen het hen in leen

gegeven gebied dus al snel als hun erfelijk eigendom zien. Zo was er in Europa een enorme lappendeken van hertogdommen, graafschappen en heerlijkheden ontstaan, waarvan in dit gebied de voornaamste Zutphen, Gelre en Münster waren, met hiernaast, en later hierbinnen, de kleinere heerlijkheden (bannerijen), zoals o.a. Bergh, Wisch,

Kaart Graafschap Zutphen met heerlijkheden en bannerijen

Bredevoort, Borculo, Lohn en Anholt. Zo bezien waren er dus ook veel “grenzen”, want zij waren veelal niet zo duurzaam en liepen gemakkelijk in elkaar over. Dat die grenzen snel konden veranderen had alles te maken met de onderlinge machtsstrijd tussen de adellijke heren, die voortdurend aan het vechten én huwen waren om hun machtsgebied te vergroten (dynastieke politiek). Naar zijn aard, was het leen- of feodale stelsel een ingewikkeld

systeem met als doel het land bestuurbaar te houden, hoewel die onderlinge adellijke strijd nogal eens roet in het eten heeft gegooid.

Kijken we naar Dinxperlo. Van de 11^e tot de 13^e eeuw viel het onder het graafschap Lohn, dat zelf weer een(achter) leen was van de bisschop van Münster. Maar de kern van Dinxperlo, de Keppelhof, was weer in het bezit van de heren van Anholt, als leengoed van diezelfde bisschop. Toen in 1326 graaf Reinoud II van Gelre de burch Bredevoort had veroverd, verpandde de toenmalige bisschop van Münster, Lodewijk II van Hessen, Dinxperlo aan deze graaf, die in 1339 hertog zou worden. Suderwick bleef overigens toen onder Münster vallen en die scheiding is de basis van de latere staatsgrens geworden (in 1766). Uit deze tijd stamt ook de vermelding van Dinxperlo als zelfstandig rechtsgebied. Dit heeft tot ongeveer 1500 geduurd, want toen bleek dat de drost (bestuurder in naam van de hertog) van Bredevoort twee keer per maand een rechtszitting hield in Aalten en Dinxperlo. In 1562 komt hier weer een eind aan, als koning Filips II (als hertog van Gelre, maar ook als leenheer!) Bredevoort, inclusief Dinxperlo verpand aan Diederik van Bronckhorst Batenburg, heer van Anholt. Vooral de boeren waren hier blij mee, want er kwam toen ook een einde aan het gehate “kolengeld” dat zij aan Bredevoort hadden moeten betalen. Dit was een belasting op het branden van hout tot houtskool, verzameld in de bossen, die formeel aan de landheer toebehoorden.

Het wordt tijd dat we nadrukkelijk naar die boeren kijken, zij vormden ten slotte meer dan 90% van de toenmalige bevolking. In Dinxperlo ging het veelal om kleine boeren, die ooit hun vrijheid hadden opgegeven en zich onder bescherming van de landheer hadden gesteld. Het waren dus horigen en hun boerderijtjes werden “katersteden” genoemd. Zij bezaten rechten, zo mochten ze niet van hun boerderij worden gezet, maar zij hadden vooral plichten in de vorm van herendiensten of corvees, zoals bijv. één dag in de week op het land van de heer werken. En zij hadden ook toestemming nodig van de landheer om met iemand te trouwen uit een ander domein. Verder hadden zij te maken met territoriale regels en grenzen. Zo mochten zij, in de al genoemde bossen wel hun varkens eikels en beukenootjes laten eten (“akeren”) en dor hout sprokkelen, maar het was hen verboden er, voor eigen gebruik, bomen om te hakken.

De tijd van de Tachtigjarige oorlog(1568 -1648)

Deze oorlog, nu veelal de Opstand genoemd is de Achterhoek en ook Dinxperlo niet in de koude kleren gaan zitten! Daarvóór ging de dynastieke machtspolitiek van de adel min of meer langs hen heen, maar bij deze oorlog niet. Hiervoor is al genoemd dat Dinxperlo vanaf 1562 onder Anholt viel en dat was Spaansgezind en bleef trouw aan Filips II. Feitelijke gevechtshandelingen vonden hier niet plaats, die richtten zich vooral op Bredevoort, als vestingstadje van militair belang, dat in 1597 door Prins Maurits werd veroverd, in 1602 weer verloren ging, maar vanaf 1612 definitief weer in zijn handen kwam. In Dinxperlo had men vooral last van de Staatse troepen (die van Oranje dus) die hier koeien, paarden en varkens kwamen roven, ondanks het feit dat men had betaald (“dingtal”) om hiervan gevrijwaard te blijven. Het meest had men te lijden van het garnizoen uit Doetinchem, maar ook soldaten van veel verder wisten Dinxperlo te vinden. Vooral in de jaren 80 en 90 van de 16e eeuw had men hier erg onder te lijden (In 1587 in drie maanden tijd wel twaalf keer). Verder werden er, op enig moment, 63 mannen en vier vrouwen meegenomen, als gevangenen die eerst na betaling van een losgeld zijn vrijgelaten, aldus R. Wartena (zie bronnen). Overigens is de Keppelhof, één van de oudste boerderijen in Dinxperlo dus, verwoest in deze oorlog en toen de strijd definitief was beëindigd in 1648 moest men alle zeilen bijzetten om verder te kunnen leven; door de ontstane armoede werd men gedwongen veel grond te ontginnen (de Heurne). Pas na 1700 begon de bevolking in Dinxperlo weer te groeien.

De 18^e eeuw en later

Door Henk Agterhof worden er meerdere grensconflicten gemeld die zich in de 18^e eeuw hebben afgespeeld en die handelden over ruzies tussen Gelderse en Münsterse landbouwers over wederzijds onrechtmatig grondgebruik aan beide zijden van de (vermeende) grens. Globaal stond de grens tussen Gelre en Münster wel vast; die liep van Rekken, in het noorden bij Overijssel, tot aan Dinxperlo bij de Restapperbrug; hierna kwam Anholt, dat een vrije Rijksheerlijkheid was geworden en met Münster niets (meer) te maken had.

Bij de genoemde boerenruzies ging het om plaggen maaien, turf steken en eikenbomen kappen, op gebieden die men wederzijds betwistte. Zo kwamen in 1732 een groep boeren uit Vreden, zo'n 60 á 70 man, gewapend met geweren, kapmessen en turfspaden de grens over en sloegen turf stuk die door bewoners van Eibergen was gestoken en daar stond te drogen. Ook uit Winterswijk zijn regelmatig dit soort ruzies gemeld, waarbij het er soms hardhandig toeging. Vanuit Dinxperlo is er nog een melding te vinden in het Gelders Archief in Arnhem over conflicten aan de Heelweg. Als gevolg van grensoverschrijdende bebouwing, gepote bomen en geslagen putten, dreigde de Heelweg versmald te worden, waardoor passage bemoeilijkt werd. Gelukkig zagen hier beide partijen het belang in van een goede verbindingsweg tussen Münsterland en Gelderland.

In 1732 besloten Gelre en Münster de grens tussen beide gebieden definitief te gaan regelen en vaststellen. Ze zijn er toen niet uit gekomen, maar in 1765 pakte men de draad weer op; de stemming was bij die tweede poging een stuk beter; de delegaties overlegden kalm met elkaar, men ging bij elkaar eten en, als het zo uitkwam, ook met elkaar naar de kerk. Op 19 oktober 1765 is men in Gross Burlo tot een voorlopig akkoord gekomen, dat ongeveer een jaar later met een slotakkoord werd bezegeld. Agterhof schrijft er uitvoerig over (zie bronvermelding). Er werden stenen grenspalen geplaatst, 186 in totaal, in twee types, wapenstenen en letterstenen; de eersten droegen de wapens van Gelre en Münster, de tweeden droegen alleen letters en een jaartal. Ook werd er toezicht op de nieuwe grensstenen ingesteld. *“Men mag geen grensstenen kwetsen of beledigen”* stond er in het slotprotocol van 22 okt. 1766, maar het schijnt dat de grensbewoners zich hier niet zo aan gehouden hebben, je kon er toch mooi je bijl, spade of mes aan scherpen? Voor wat betreft Dinxperlo kan nog worden vermeld dat het vrije gebruik van de Heelweg door de bewoners van Suderwick werd vastgelegd. Ze mochten hun goederen vrije over deze weg vervoeren, zonder tol- of weggeld te betalen (toen nog niet..).

Na de Napoleontische tijd bleef de grens hetzelfde, er kwamen alleen een stel houten palen bij met een Gelderse en een Pruisische markering aan elke zijde. Wat wel nieuw was waren de strikte in- en uitvoerrechten waar men in Dinxperlo zoveel last van heeft gehad en die tot actieve smokkel heeft geleid (Hier schreef ik de vorige keer over, onder de titel *“Moet dat nu zó?!”*). Dat smokkelen heeft nog, met onderbrekingen, lang geduurd. Het is, in dit verband opmerkelijk, dat vlak na WO II, van 1946 tot 1949 er meer vanuit Duitsland naar Nederland werd gesmokkeld dan andersom (van fietskettingen tot machineonderdelen) m.n. door boeren, die op Duits gebied landbouwgrond bezaten. Toen in de jaren vijftig van de vorige eeuw het goederenvervoer massaler werd met aanvoer via de Rotterdamse haven, de grote rivieren en de snelwegen, is het verschijnsel van die plaatselijke, kleinschalige smokkel wel zo goed als verdwenen.

De onderlinge samenwerking tussen de grensbewoners hier was al weer snel op gang gekomen en nu - anno 2019 - kunnen we “Grenzenlos” genieten van het mooie landschap.

Grenspaal(wapenstein) 177

Fietspad Aa-Strang bij de N317

Bronnen:

- GESCHIEDENIS WERKPLAATS VOOR VWO 1, Hoofdstuk 1, Jagers en boeren, Noordhoff Uitgevers, Groningen 2012.
- Henk Agterhof, DE GRENS IN DE ACHTERHOEK, Vereniging “Het Museum”, Winterswijk, 1991.
- R. Wartena, Dinxperlo in de Tachtigjarige oorlog, in Dinxperlo 700 jaar 1281-1981, ., pag. 73 t/m 79 Drukkerij Heinen, Dinxperlo B.V.